

قرض الحسنه

Qard al-hasan

قرض در لغت نوعی بریدن و جدا کردن است (ابن منظور، ۱۴۰۱ق: ۲۱۶/۷، راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۶۶۶/۱، مصطفوی، ۱۳۶۰: ۲۳۸/۹). قرض حسن که ۶ بار در قرآن آمده است (بقره: ۲۴۵، مائده: ۱۲، حدید: ۱۱ و ۱۸، تغابن: ۱۷، مزمل: ۲۰) نیز به همین معنی یعنی جدا کردن بخشی از مال و به کارگیری آن در راه خدا مانند قرض دادن به نیازمند، انفاق و مانند آن است (مصطفوی: همان). برخی از اندیشمندان به دلیل آیه شریفه ۲۰ از سوره مزمل گفته‌اند بر تمام اعمال نیک که با نیت قرب به خداوند انجام شود نیز قرض حسن به خداوند اطلاق می‌شود (قرشی، ۱۳۷۱: ۵/۳۰۷).

قرض دادن به مؤمن به‌ویژه نیازمندان از مستحبات بسیار مؤکد است که در روایات منقول از پیامبر (ص) و ائمه معصومین (ع) ثواب‌های بسیاری برای آن ذکر شده است. از پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله) نقل شده که فرمود وارد بهشت شدم، دیدم بر در آن نوشته است: [ثواب] صدقه ده برابر است و قرض، هیجده برابر. گفتم: ای جبرئیل! چرا صدقه ده برابر و قرض، هیجده برابر است؟ گفت: زیرا صدقه به دست نیازمند و بی‌نیاز می‌رسد، اما قرض جز به دست کسی که به آن نیاز دارد، نمی‌رسد (محمدری شهری، ۱۴۰۴ق: ۱۲۳/۸). قرض گرفتن مکروه است اما با وجود نیاز کراهت آن کاهش می‌یابد و در صورت شدت نیاز کراهت رفع می‌شود (خمینی، ۱۳۹۰ق: ۶۵۲/۱). مهلت دادن به بدهکار تنگدست نیز مورد تأکید قرار گرفته است. از پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله) نقل شده که هر کس تنگدستی را مهلت دهد، تا زمانی که مال خود را دریافت کند، بر عهد خدا است که در هر روز به او ثواب صدقه‌ای برابر با طلبی که دارد، بدهد (محمدری شهری، ۱۴۰۴ق: ۳۸۴/۸). به همین ترتیب، تعلل در پرداخت بدهی نیز ظلم تلقی می‌شود. از پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله) روایت شده که اگر کسی

بتواند حق کسی را بپردازد و تعلل ورزد، هر روز که بگذرد گناه باجگیر برایش نوشته شود و نیز تعلل ورزیدن توانگر [در پرداخت بدهی] ظلم است (حرالعاملی، ۱۳۹۱ق، ابواب القرض و الدین، باب ۸، حدیث ۲ و ۳؛ محمدری شهری، ۱۴۰۴ق: ۴۰۰/۳-۴۰۱).

قرض در فقه قراردادی است که بر اساس آن قرض‌دهنده مالی را همراه با ضمان به ملکیت دیگری درآورد به‌طوری که قرض‌گیرنده باید خود آن مال یا مثلش یا قیمتش را به قرض‌دهنده برگرداند (خمینی، ۱۳۹۰: ۶۵۱/۱).

فصل یازدهم قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران در ماده ۶۴۸ قرض را عقدی تعریف می‌کند که به موجب آن احد طرفین مقدار معینی از مال خود را به طرف دیگر تملیک می‌کند که طرف مزبور مثل آن را از حیث مقدار و جنس و وصف رد کند و در صورت تعذر رد مثل، قیمت یوم‌الرد را بدهد.

شرایط و احکام قرض

این قرارداد نیازمند ایجاب یعنی انشای قرض دادن از طرف قرض‌دهنده و قبول قرض‌گیرنده است. در ایجاب و قبول زبان و لغت خاصی، مثلاً عربی، شرط نیست بلکه بدون هر گونه لفظ و لغتی (معاطاتی) اگر قرض‌دهنده مالی را با این نیت بدهد و قرض‌گیرنده نیز با همین نیت بگیرد، قرض محقق می‌شود. بنابراین، قرض قراردادی است که بعد از دادن مال و گرفتن آن به‌وسیله قرض‌گیرنده تحقق می‌یابد (خمینی، ۱۳۹۰: ۶۵۲). دو طرف قرارداد قرض مانند هر قرارداد دیگری باید عاقل، بالغ، دارای اختیار و قصد و اراده انجام قرارداد باشند.

بنابر اقوی قرض عقدی لازم است که بعد از تحقق، هیچ یک از طرفین حق فسخ آن را ندارند، البته قرض‌دهنده می‌تواند قبل از پایان مهلت توافق‌شده مالش را مطالبه کند (همان: ۶۵۳). البته اگر برای ادای قرض به‌طوری الزام‌آور (مثل شرط در ضمن عقد خارج و لازم) اجلی معین شده باشد مقرض نمی‌تواند قبل از انقضای مدت طلب خود را

مطالبه کند (قانون مدنی، فصل ۱۱، ماده ۶۵۱). اگر بعد از تسلیم مال به قرض گیرنده مال تلف شود یا آسیب دیده و ناقص شود، قرض گیرنده ضامن است (قانون مدنی، فصل ۱۱، ماده ۶۴۹).

موضوع قرض مال است بنابراین قرض دین و منفعت و چیزی که مالیت شرعی ندارد مانند گوشت خوک صحیح نیست. موضوع قرارداد قرض باید معین و بدون ابهام باشد، بنابراین، باید از نظر وزن (در موارد وزنی)، اوصاف و خصوصیات، تعداد (در موارد عددی) یا قیمتش مشخص باشد (خمینی، ۱۳۹۰: ۶۵۲/۱-۶۵۳).

قرض دهنده حق ندارد شرط کند که قرض گیرنده مال را با هر گونه زیادی برگرداند که در این صورت قرض ربوی خواهد بود و حرام است. اما قرض گیرنده می تواند آن را با زیادی برگرداند (همان: ۶۵۳-۶۵۴). البته قرض مشروط به زیاده صحیح است اما شرط آن باطل است.

کاربرد عقد قرض در بانکداری و تأمین مالی

در بانکداری متعارف (ربوی) کلیه سپرده ها (جاری و پس انداز) در قالب عقد قرض به بانک سپرده می شود و در مواردی که بانک مبالغی اضافی به سپرده گذار بپردازد، ربا محسوب می شود. از طرف دیگر، بانک ها در قالب وام به متقاضیان پول قرض می دهند و به صورت یکجا یا اقساطی اصل و بهره آن را از مشتری دریافت می کنند. در تأمین مالی نیز یکی از شیوه های رایج انتشار اوراق قرضه (دولتی و خصوصی) است. در این موارد نیز رابطه حقوقی بین تأمین مالی کننده و تأمین مالی شونده قرض است و از آنجا که به طور معمول این اوراق دارای عایدی معینی است، قرض دارای مزاد تلقی شده و ابزارری ربوی محسوب می شود (موسویان و میسمی، ۱۳۹۴: ۱۱-۱۴).

در بانکداری بدون ربا به سپرده ها جاری و قرض الحسنه که بر اساس عقد قرض به بانک سپرده می شود هیچ مازادی پرداخت نمی شود. البته قانون عملیات بانکی بدون ربا برای تشویق سپرده گذاران به بانک ها اجازه می دهد که جوایزی را بر اساس قرعه کشی بین صاحبان سپرده تقسیم کند. از آنجا جایزه مذکور به صورت شرط در قرارداد لحاظ نمی شود و بانک ها نیز از محل منافع حاصل از به کارگیری کل سپرده ها و بر اساس اجازه و مصالحه تمامی سپرده گذاران این جوایز را تقسیم می کند اعطای این جوایز با مشکل شرعی مواجه نیست (خامنه ای، ۱۳۸۸: سئوال ۱۹۴۵-۱۹۴۶، صافی گلپایگانی، ۱۳۹۲: ۳۰۱). بنابراین، سپرده گذاری که با هدف سود اقدام به سپرده گذاری می کنند باید در قالب سپرده های سرمایه گذاری مدت دار پول خود را به بانک تحویل و بانک را وکیل کنند تا این وجه را بر اساس قراردادهای مشروع انتفاعی در اختیار متقاضیان قرار دهد. سپس سود حاصل را بانک بر اساس توافق بین سپرده گذاران به نسبت مبلغ و مدت تقسیم می کند. بانک نیز به دلیل واسطه گری حق الوکاله و کارمزد دریافت می کند (مجموعه قوانین و مقررات بانکی، ۱۳۸۸). در تأمین مالی اسلامی نیز اوراق قرضه ربوی وجود ندارد و از اوراق تأمین مالی اسلامی (صکوک) که بر اساس قراردادهای مشروع اسلامی است، استفاده می شود.

در بانکداری بدون ربا در ایران برخی تسهیلات نیز به صورت قرض الحسنه به متقاضیان پرداخت می شود. در تسهیلات قرض الحسنه بانک (به عنوان قرض دهنده) مبلغ معینی را به صورت قرض طبق ضوابط مقرر به اشخاص حقیقی یا حقوقی (به عنوان قرض گیرنده) واگذار می کند. تعهد بازپرداخت قرض گیرنده صرفاً معادل مبلغ دریافتی به علاوه کارمزد بانک است. سهم قرض الحسنه اعطایی هر بانک، سقف تسهیلات اعطایی به متقاضیان و کارمزد آن

قرض الحسنه

کنند. گاهی اوقات برای تشویق بیشتر مردم به خرید این صکوک جوایزی نقدی یا غیر نقدی در نظر گرفته می‌شود و بر اساس قرعه‌کشی بین دارندگان اوراق تقسیم می‌شود. بنابراین، اوراق قرض الحسنه به دو نوع بدون جایزه و باجایزه تقسیم می‌شود. در صورت وجود بازارهای ثانویه این اوراق می‌تواند در بازارهای ثانویه مورد خرید و فروش قرار گیرد (موسویان، ۱۳۹۱: ۴۶۲-۴۷۱). اوراق قرضه الحسنه بدون جایزه کوتاه‌مدت در کشور مالزی بر اساس قانون برای پروژه‌های عام‌المنفعه و خیریه به کار گرفته می‌شود. اوراق قرض الحسنه باجایزه در کشورهای مصر و سودان وجود دارد. وزارت پست و وزارت برق سودان برای تأمین مالی برخی پروژه‌ها اقدام به انتشار اوراق قرض الحسنه باجایزه کرد (یسری احمد، ۲۰۰۱م: ۳۵۵ و ۳۶۸). اما پرداخت جایزه برای اوراق قرض الحسنه مورد مناقشه شرعی قرار گرفته است؛ زیرا، اول اینکه، در اینجا مانند سپرده‌های قرض الحسنه بانکی منافی وجود ندارد که تقسیم شود. درثانی، مصالحه بین صاحبان اوراق برای تقسیم منافع نیز بی‌معنا است (همان: ۳۷۰-۳۷۱).

کتاب‌شناسی

قرآن کریم

ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴). لسان العرب، بیروت: دار صادر. اداره کل اعتبارات بانک (۱۳۹۶). دستورالعمل اجرایی معاملات و تسهیلات اعتباری (بخشنامه ۲۰ب)، تهران: اداره کل اعتبارات بانک ملی ایران.

حرالعاملی، محمد بن الحسن (۱۳۹۱). وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، ج ۱۳، الطبعه الرابعه، بیروت: دار احیاء التراث العربی. خامنه‌ای، سیدعلی (بی تا). اجوبه الاستفتائات، سؤال ۱۹۴۴-۱۹۴۶ خمینی، سیدروح الله (۱۳۹۰). تحریر الوسیله، دار الکتب العلمیه (اسماعیلیان نجفی) قم: افست از الطبعه الثانيه مطبعه الآداب، النجف الاشرف.

راغب‌اصفهان‌ی، حسین بن محمد (۱۴۱۲). المفردات فی غریب القرآن، بیروت و دمشق: دارالعلم الدار الشامیه.

سالانه به‌وسیله بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران مشخص می‌شود (مجموعه قوانین و مقررات بانکی، ۱۳۶۸: ۱۷۵-۱۶۳). هر چند حداکثر مجموع کل تسهیلات قرض الحسنه اعطایی هر بانک معادل کل سپرده‌های پس‌انداز قرض الحسنه می‌تواند باشد، اما به دلیل کسر ذخیره قانونی و نیز وجود ذخایر احتیاطی به‌طور معمول کل تسهیلات اعطایی قرض الحسنه کمتر از کل سپرده‌های قرض الحسنه است.

تسهیلات قرض الحسنه به‌طور عموم به مواردی اختصاص می‌یابد که مورد یا تسهیلات‌گیرندگان به‌لحاظ اجتماعی و اقتصادی در اولویت حمایت عمومی قرار داشته باشند. به‌طور معمول برای هزینه‌های ازدواج، تهیه جهیزیه، درمان، تعمیر مسکن، کمک هزینه تحصیلی، کمک برای ایجاد مسکن در روستاها و شرکت‌های تعاونی به‌منظور ایجاد کار و اشتغال تسهیلات در قالب قرض الحسنه اعطا می‌شود (دستورالعمل اجرایی معاملات و تسهیلات اعتباری، ۱۳۹۶، فصل ۹: ۹۷-۹۸). معمولاً مدت بازپرداخت قرض الحسنه‌های اعطایی حداکثر ۳ سال است.

صکوک قرض الحسنه

این صکوک اوراق بهاداری است که بر اساس قرارداد قرض بدون بهره منتشر می‌شود. به‌موجب این قرارداد، ناشر اوراق به میزان ارزش اسمی آن‌ها از دارندگان اوراق استقراض می‌کند و به همان مقدار به آنان بدهکار است و بایستی در سررسید معین یا عندالمطالبه به آنان بپردازد. بنابراین، اوراق قرض الحسنه ابزار مالی غیرانتفاعی است که بر اساس قرارداد قرض الحسنه طراحی می‌شود. دولت یا مؤسسات خیریه که مقبولیت به‌نسبت گسترده‌ای دارند می‌توانند با استفاده از اوراق قرضه الحسنه برای تأمین مالی طرح‌های عام‌المنفعه، نیازهای ضروری و تأمین سرمایه برای اقشار کم‌درآمد اقدام

صافی گلپایگانی، لطف‌الله (۱۳۹۲). جامع الاحکام، ج ۲، قم: دفتر تنظیم و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی صافی گلپایگانی.

مسیحی، مهرزاد (۱۳۹۲). قانون مدنی به همراه آراء دیوان عالی کشور و نظرات اداره حقوقی و قانون مسئولیت مدنی، چاپ چهارم، تهران: خرسندی.

قرشی، سیدعلی اکبر (۱۳۷۱). قاموس قرآن، تهران: دار الکتب الإسلامیه. محمدی‌ری‌شهری، محمد (۱۴۰۴). میزان الحکمه، ج ۳ و ۸، الطبعة الاولى، قم: مرکز النشر مکتب الاعلام الاسلامی.

والی‌نژاد، مرتضی (۱۳۶۸). مجموعه قوانین و مقررات بانکی، تهران: مرکز آموزش بانکداری بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

مصطفوی، حسن (۱۳۶۰). التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

موسویان، سیدعباس (۱۳۹۱). بازار سرمایه اسلامی (۱)، قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

موسویان، سیدعباس و حسین میسمی (۱۳۹۴). بانکداری اسلامی (۱) مبانی نظری- تجارب عملی، تهران: پژوهشکده پولی و بانکی.

یسری احمد، عبد الرحمن (۲۰۰۱). قضايا اسلامیه معاصره فی النقود و البنوک و التمويل، مصر: الدار الجامعیه.

سیدهادی عربی

گروه اقتصاد، دانشکده اقتصاد و مدیریت، دانشگاه قم، قم، جمهوری اسلامی ایران